

ilk gazeteler Arapça ve Türkçe olarak yayımlanmaya başlanmış, kurulan özel matbaalarda pek çok eser basılmıştır. Arap dünyasında süreli yayınlar Mısır'dan sonra ilk defa Suriye'de çıkmaya başlamış, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanmıştır. İlk gazeteler misyonerler tarafından çıkarılmıştır. Osmanlı vilâyet gazetelerinin yanı sıra Suriyeli düşünürlerin ve misyonerlerin çıkardığı gazeteler de çoğunlukla Lübnan'da yayımlanmaktaydı. Suriye'de ilk resmî vilâyet gazetesi 1865'te neşir hayatına başlayan *Sûriyye*'dir. Bunu Halep'te neşredilen *el-Furât* gazetesi takip etmiştir. Halep'te 1867'de yayımlanan diğer bir gazete *Gadîrû'l-Furât*'tır. Aynı yıl Dimaşk'ta *eş-Şâm* adlı ilk özel gazete çıkmış, bunu 1878'de çıkan *ed-Dimaşk* takip etmiştir. Abdurrahman b. Ahmed el-Kevâkibî'nin Hâşim Ettâr ile birlikte 1877'de neşrettiği *eş-Şehbâ* Halep'te yayımlanan Arapça ilk gazetedir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Suriye'de basın yayın faaliyeti daha da genişlemiştir. Bu yayınlar arasında en meşhurlarından biri Muhammed Kürd Ali'nin 1906'da Mısır'da çıkarıp iki yıl sonra Şam'da neşretmeye başladığı *el-Muktebes* adlı edebiyat dergisidir. Muhammed Kürd Ali aynı adla siyasi bir gazete de çıkarmıştır. Bunun dışında *el-Müşkile* ile Sükrî el-Aselî'nin neşrettiği *el-Kabes* gibi gazeteler önemlidir. Arap milliyetçilerinin yayınlarına karşılık İttihat ve Terakkî, Mahmud Zeki'nin yönetiminde Suriye'de *el-Müşkât* adında bir gazete çıkarmaktaydı. Bu gazetelere Cemal Paşa'nın 1916'da yayımladığı *eş-Şark* da eklenmiştir. Halep'te çıkan gazeteler arasında *en-Nehda*, *Şada's-şehbâ*, *et-Tekaddüm* önde gelenleridir. Fransız mandası döneminde, *er-Râbiâtü'l-edebîyye* ile *el-Mîzân* dergileri dikkati çeker.

1903'te Osmanlılar, Şam Tıp Fakültesi'ni açmış, bunu 1919'da Dimaşk Üniversitesi'nin temelini oluşturacak olan Dimaşk Hukuk Fakültesi izlemiştir. Bu okul Tıp Fakültesi'yle birlikte 1923'te Suriye Üniversitesi'ni oluşturmuş, Suriye Üniversitesi 1958'de Dimaşk Üniversitesi'ne dönüşmüştür. Fransız mandası döneminde devlet okullarının yanı sıra özel yabancı okullar varlıklarını sürdürmüştür 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından millî eğitime önem verilmiştir. Halep Üniversitesi 1958'de açılmış, 1971'de Lazkiye'de Tışrîn, 1979'da Humus'ta Ba's Üniversitesi kurulmuştur. Özellikle 2000 yılından itibaren nisbeten daha liberal bir politikanın izlendiği Suriye'de yeni devlet üniversitelerinin yanı sıra pek çok özel üniversitenin açılmasına izin verilmiş, ayrıca özel gazete ve televizyonlara müsaade edilmiştir.

Tâhir el-Cezâirî tarafından Suriye'nin ilk halk kütüphanesi olarak 1881'de kurulan Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye bulundurduğu el yazmalarıyla oldukça önemlidir. Zâhiriyye'de bulunan el yazmaları 1984'te Dimaşk'ta kurulan Suriye Millî Kütüphanesi'ne (Mektebetü'l-Esedi'l-vataniyye) nakledilmiştir. Şam'da Muhammed Kürd Ali başkanlığında 1919'da el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabî adıyla oluşturulan ve daha sonra Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye adını alan ilmi müessese Suriye'de Arap dili ve edebiyatının canlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu kurumun çıkardığı *Mecelletü Mecma'i'l-lugati'l-Arabiyye* Suriye'nin yayın hayatı devam eden en saygın dergilerindendir. Fransız hâkimiyet döneminde 1922 yılında Institut Français des Etudes Arabes kurulmuştur. Suriye XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında pek çok şair ve edip yetiştirmiştir. Suriye'de son yıllarda ro-

man ve hikâye dalında başta Hanâ Mîne, Zekerîyyâ Tâmir ve Gâde es-Semmân olmak üzere Edîb Nahvî, Fâris Zerzûr Abdüsselâm el-Üceylî ve Halîm Berekât zikredilmelidir. Son dönemin en önemli şairleri ise Adonis olarak meşhur Ali Ahmed Said ile Nizâr el-Kabbânî'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Dürrü'l-habebe fî târîhi a'yâni Haleb* (nşr. Mahmûd Hamed el-Fâhûrî – Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre), Dimaşk 1972-73, I-II, tür.yer.; *Gazzî, el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I-III, tür.yer.; *Suriye Vilâyeti Salnâmesi* (1286 ve 1318); Sâmî el-Keyyâlî, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-mu'âşır fî Süriyye*, Kahire 1959; Aîşe Abdülkâdir ed-Debbâğ, *el-Hareketü'l-fikriyye fî Haleb*, Beyrut 1392/1972; Halîl Merdem Bek, *A'yânü'l-karnî's-sâlis 'aşer fî'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâ'*, Beyrut 1977; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982, s. 138-139; M. Kürd Ali, *Hiştâ'ü's-Şâm*, Dimaşk 1403/1983, IV, 3-89; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebî'l-Arabî fî'l-'aşrî'l-hadîs*, Beyrut 1985, I-II, tür.yer.; Abdülkâdir Ayyaş, *Mu'cemü'l-mu'ellifîne's-Süriyyîn fî'l-karnî'l-işrin*, Dimaşk 1405/1985; Yûsuf Cemil Nuaysâ, *Müctema' medîneti Dimaşk*, Dimaşk 1986, I, 159-169; II, 383-466; Abdullah Hannâ, *Mîne'l-itticâhâti'l-fikriyye fî Süriyye ve Lübnân*, Dimaşk 1987; Abdulazîz Durî, *The Historical Formation of the Arab Nation* (trc. L. I. Conrad), London 1987, s. 186-213; *Syria: A Country Study* (ed. T. Collelo), Washington 1988, s. 101-104; M. Râgib et-Tabbân, *'İlâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, Halep 1988, I-VII, tür.yer.; Ömer Mûsâ Bâşâ, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî: el-'Asrû'l-'Osmânî*, Beyrut-Dimaşk 1409/1989; D. D. Commins, *Islamic Reform Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*, New York 1990, tür.yer.; a.mlf., *Historical Dictionary of Syria*, Lanham 1996; Abdülganî İmâd, *es-Sultâ fî Bilâdi's-Şâm fî'l-karnî's-şâmin 'aşer*, Beyrut 1414/1993, s. 171-241; E. Tauber, *The Emergence of the Arab Movements*, London 1993, s. 10-69; M. Cemil eş-Şattî, *A'yânü Dimaşk*, Dimaşk 1414/1994; tür.yer.; M. Mutî el-Hâfız – Nizâr Abâza, *'Ulemâ'ü Dimaşk ve a'yânühâ fî'l-karnî'l-hadî 'aşer el-hicrî*, Dimaşk 1421, I-II, tür.yer.; M. Halîl el-Murâdî, *Silkü'd-dürer* (nşr. Ekrem Hasan el-Ulebi), Beyrut 2001; Yakup Civelek, *Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar*, Van 2005, s. 172-192.

CENGİZ TOMAR

Nüreddin
Zengî
Bîmâristanı –
Hama /
Suriye

2. Mimari. Suriye'de iklim ve malzemenin uygunluğu dolayısıyla Eskiçağ'lardan beri yoğun bir yapılaşma görülür. Ugarit (m.ö. 1400), Pers (m.ö. 538-333), Büyük İskender (m.ö. 356-323), Sâsânî (226-651), Roma ve Bizans (333-636) kültürlerinden kalan anıtsal yapılar İslâm dönemi yapılarına bir ölçüde örnek olmuştur. Emevîler öncesinde müslümanların ihtiyacı karşılama yönelik, Mescid-i Nebevî'nin plan tipini tekrarlayan mimari anlayışı Dimaşk'ın fethi ve başşehir oluşuyla değişik bir boyut kazanmış, sanat yönü ağır basan bir bayın-

dırlık faaliyetine girilmiştir. Büyük meblağda paralar sarfedilen bu faaliyet yalnız dinî mimaride değil şehircilik ve özel mülkiyette de kendini göstermiştir. Dimaşk'taki Emeviyye Camii ile Tedmür (Palmyra) yakınındaki halifelere ait çöl kasırları (bk. KASRÜ'L-HAYR) bu döneme ait ilk anıtsal örneklerdir.

Suriye'deki antik şehirler büyük ölçüde İslâmî dönemde de kullanılmıştır. Emevîler Dimaşk ve çevresinde yoğunlaşırken Abbâsîler, Bağdat ve Irak'a yöneldiklerinden Suriye'de yalnızca Rakka'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu ve Atabekler'in yanı sıra Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı idaresinde Dimaşk, Halep, Hama, Humus, Busrâ, Müzeyrib, Kutayfe, İdfib, Lazkiye gibi yerleşim merkezlerinde sivil yapılarla vakıf eserleri tesis edilmiştir. Ayrıca stratejik önemi haiz noktalarda hisar türü kaleler yaptırılmıştır. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un 155 (772) yılında kurduğu Râfika şehri daha sonra yakınındaki Eskiçağ'dan kalan Rakka ile birleşmiş ve bu adla anılmıştır. Yarım daire planlı şehrin etrafı tuğla ve kerpiçten 6,50 m. genişliğinde, 14 m. yüksekliğinde surlarla çevrilmiş, ayrıca dıştan hendekle desteklenmiştir. Görkemli kale kapılarından Bağdat Kapısı kısmen günümüze ulaşmış, diğer kapılarla sur, kule ve burçların büyük bölümü yıkılmıştır. Şehir dokusunun Selçuklu çağında yeniden şekillendiği günümüze gelebilen örneklerden anlaşılmaktadır. 770'li yıllarda yapılan Rakka Ulucamii (el-Câmiu'l-atîk) kulelerle desteklenmiş tuğladan surların çevirdiği avlu ve harım bölümünden oluşmaktadır. Üst örtü ve revaklar yıkılmış olup beden duvarlarıyla harime geçilen kapı kemerleri sağlam durumdadır. Silindirik tuğla minaresi avlu içinde inşa edilmiştir. Hârûnürreşid'in Kasrû'l-benât'ında kazı ça-

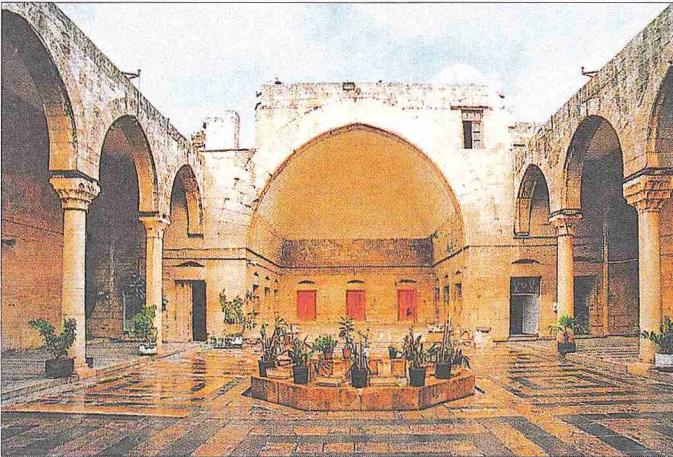
lışmaları tamamlanmış, dört eyvanlı avlulu geleneksel planda tasarlanmış Selçuklu Sarayı kısmen restore edilmiştir. Rakka yapılarına ait bazı mimari elemanlarla süsleme örnekleri müzede sergilenmektedir. Suriye'nin başşehri Dimaşk'ın (Şam) İslâm ve Türk mimarisinde önemli bir yeri vardır (bk. ŞAM [Mimarî]).

Mimari eserlerin yoğun olduğu şehirlerden biri de Halep'tir. Sur içinde ve çevresindeki tarihî doku, benzer mimari malzeme ile şekillendirilmiş yeni yapılar arasında kısmen gizlenmiş durumdadır. Ancak şehrin panoramik görünüşü klasik Osmanlı şehirciliğinin tipik bir örneğini sergilemektedir. Sur içindeki büyük programlı camilerle yakınlarındaki kapalı çarşılar, saray ve konaklar, hamamlar, sokak boyunca sıralanan çeşme ve sebiller, mimari ve cephe süslemeleriyle birer etnografya müzesi durumundadırlar. Şehrin anıtsal boyuttaki en eski kültür varlığı Ulucami'dir (bk. HALEP ULUCAMİİ). Halep Kalesi İslâm döneminde inşa edilmiştir. Arazisi düz olduğundan şehrin etrafı üçlü savunma sistemiyle (hendek, dış ve iç sur) donatılmıştır. Surlar her dönemde elden geçirilerek sağlamlaştırılmış, yıkılan kısımları defalarca onarılmıştır. Surların bir bölümüyle bazı burçları ve Bâbülhâdîd, Bâbünnasr, Bâbüantâkiye ve Bâbükinnesr'in günümüze kadar gelebilmiştir. Kaynaklarda kalenin on beş kapısı olduğu belirtilmektedir. Eskiçağ'dan kalma bir höyüğün üzerine kurulan iç kale Hamdânî Seyfûddeve tarafından yaptırılmış, Nûreddin Mahmud Zengî ve Eyyübîler'den el-Melikü'z-Zâhir Gâzî de surları takviye ederek bazı burç ve kuleler ekletmiştir. Son şeklini Memlûk Sultanı Kansu Gavri zamanında alan iç kalede saray ve diğer hizmet binaları bulunmaktadır. İç kalenin en dikkat çekici bölümü

güneybatıdaki büyük burçlarla birleşen ana giriş kitlesidir. Zengî döneminin eseri olan bu bölüm, iki burç arasına yerleştirilen giriş kapısıyla buraya ulaşan rampalı bir köprüden oluşmaktadır. Kale içindeki yapılar arasında saray, iki cami, iki hamam, Osmanlı kışlası, yöneticilerin ve muhafız askerlerin kaldığı değişik plan ve boyutta çok sayıda oda yer almaktadır.

Halep'teki Nûreddin Zengî Bîmâristanı, Nûreddin Mahmud Zengî tarafından 545-549 (1150-1154) yılları arasında tıp mektebi ve araştırma uygulama hastahanesi olarak tesis edilmiştir. Büyük programlı avlulu eyvanlı plan şemasıyla Selçuklu üslûbunda tasarlanmış olup çok sayıda oda ve değişik mekânlarıyla anıtsal bir mimariye sahiptir. Düzgün kesme taşla örülmüş duvarları, kitâbe kuşakları, taçkapı ve pencerelerle donatılmış görkemli cepheleriyle dikkati çeken yapı bugün terk edilmiş olup kapalı durumdadır. Ulucami'nin kuzeyinde bulunan Selçuklu Sarayı XIII. yüzyılda yapılmış, onarım ve eklemelerle daha sonraki dönemlerde kullanılmıştır. Osmanlılar zamanında Adalet Sarayı olarak hizmet veren yapıya günümüzde el-Matbahu'l-Acemî denilmektedir. Ortası havuzlu, dört eyvanla çevrilmiş, üzeri kubbe ile örtülü büyük bir taht salonu, ana eyvana açılan iki mekân ve diğer eyvanlara bitişen farklı büyüklükte oda ve salonlarıyla klasik Türk saray geleneğinde tasarlanmıştır. Ana eyvanın batısındaki geniş mekân mescid olarak düzenlenmiş, hamam, mutfak, kiler, depo gibi hizmet birimleri sarayın kuzeyine alınmıştır. Harem bölümü büyük ölçüde yıkılmış durumdadır. Duvarlar ve örtü sistemi mukarnas, çok renkli mermer, çini ve kalem işi süsleme örnekleriyle bezenmiştir. Saray günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Halep'in anıtsal yapılarından biri de 633 (1235) tarihli Medresetü'l-Firdevs'tir. Eyyübîler döneminde dikdörtgen bir planla iki bölüm halinde tasarlanmıştır. Avlunun ortasında bir havuz, kible yönünde üç kubbeli bir mescitle iki kapalı oda, doğu ve batı kanatlarında üçer kubbeli mekânlar mevcuttur. Eyvanların birleştiği batı köşesine küçük bir minare yerleştirilmiştir. Düzgün taş malzemeden oluşturulmuş sağlam mimarisi yanında renkli mermer süslemeleriyle dikkat çeken medrese, planı, kemer kurgusu, örtü sistemi ve mekân tasarımı açısından Selçuklu sanatının güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Zâhi-

Halep'te
Medresetü'l-
Firdevs'in
avlusundan
bir görünüş

riyye medreseleri Halep'te Selâhaddin-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî adına yaptırılmıştır. Bunlardan Firdevs mahallesinde sur içindeki medrese Berrâniyye (616/1219), sur dışında inşa edilen medrese Cevvâniyye (620/1223) adlarıyla anılmaktadır. Cevvâniyye Medresesi eyvanlı, revaklı avlulu plan şeması ile Selçuklu medrese geleneğinde tasarlanmıştır. Güney kanadı mescid olarak düzenlenen yapı türbesi, mukarnas kavsaralı anıtsal taçkapısı ve eyvanı ile dikkati çekmektedir. Hayır Bey Türbesi günümüzde Şeyh Ali Türbesi diye anılmaktadır. Memlûkler'den Halep nâibi Hayır Bey tarafından 920 (1514) yılında yaptırılmıştır. Ortada bir eyvanla yanlarda kapalı iki mekândan oluşmaktadır. Düzgün kesme taşla örülen üçlü yapı grubu küçük ölçekte ve kare planlı olarak tasarlanmıştır. Her birinin kible duvarına birer mihrap nişi açılmış, üstleri kubbeyle örtülmüştür. Batı cephesinde iki renkli taş çerçeveveli pencerelerle cephe boyunca uzanan yazı kuşağı ve Memlûk ustalarına özgü monogramlar yer almaktadır. Bâbüknese'nin mahallesinde bulunan Hammâmü'l-Cevherî, Memlûkler'in Halep nâibi Emîr Alâeddin Akboğa el-Cevherî tarafından 786'da (1384) inşa ettirilmiştir. Klasik hamam şemasında tasarlanan yapının en gösterişli bölümü soyunmalık kısmıdır. Memlûk sanatının bütün unsurlarını üzerinde taşımakta, cephe düzeni, yapım kitabesi ve renkli mermer süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Mimar Sinan'ın tasarladığı Hüsrev Paşa Külliyesi 951-953 (1544-1546) yılları arasında Vali Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır ve iç kalenin güneyinde yer almaktadır (bk. HÜSREVİYYE CAMİİ). Ahmediyye Medresesi mescid, türbe ve medreseden oluşan küçük ölçekli zarif bir eserdir (1165/1752). Bir ara kütüphane olarak kullanılan yapı günümüzde terk edilmiş durumdadır. Avlusunun bir bölümü hazîre haline getirilmiştir. Hazîrede İstanbul üslûbunda işlenmiş mezar taşları mevcuttur. Kapalı çarşı içindeki Gümrük Hanı Vali Mehmed Paşa tarafından 982 (1574) yılında inşa ettirilmiştir. Geniş bir avlu ile eyvan ve iki katlı odalardan oluşmaktadır. Avlu üzerine mukarnaslı pandomentiflerle geçilen bir kubbe kasnağı oturtulmuş, ancak kubbe örülmemiştir. Ortasında bir mescid bulunmaktadır. Mukarnaslı taçkapısı ile cephelerdeki renkli taş süslemeleri Memlûk geleneğini sürdürmektedir. Beytül-Gazâle XVII. yüzyılda vali konağı olarak yapılmıştır. Geniş bir avlu etrafında yer alan iki ve üç katlı mekânlarla terastan meydana gelmektedir. Yapı

boyunca yükselen ana eyvan mimari kurusunu kadar ahşap ve kalem işi süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Suriye'deki konak türü konut mimarisinin tipik bir örneğini oluşturan yapı selâmlık, harem, dinlenme ve çalışma odaları, hamam, mutfak, depo ve hizmetli odalarıyla devleti temsil edebilecek bir donanımına sahiptir.

Anılan yapılardan başka Halep'te çok sayıda kültür varlığı bulunmaktadır. Kale Mescidi, Şeyh Ma'rûf Camii, Haleviyye ve Şerefiyye medreseleri Selçuklu (Zengî) döneminin görkemli eserleri arasında yer alır. Debbâğa Camii, Tarantâiyye ve Kâmilîyye medreseleri, Hüseyin ve Muhassin meşhedleriyle Dervişîyye Türbesi, Nâsırî Ribâtı, Ferâfire Hankahı Eyyûbî eserleridir. Altınboğa, Fistik, Karluk, Tavâşî, Hacı Süleyman, Atrûş, Mihmandar, Saffâhiyye ve Tövbe camileri, Argunî Bimâristanı, Oğul Bey Türbesi, Kadı, Hayır Bey, Kasaplar, Sabun hanları, Sûkulgazel, Beyyâza hamamları, Ali Bey, Berd Bey, Bâbımakam sebil-leri ise Memlûk mimarisini temsil etmektedir. Behram Paşa, Osman Paşa, Âdiliyye külliyesi, Şâbâniyye Medresesi, Mevlî Tekkesi, kapalı çarşılar, Burgul (Bulgur), Tütûn, Vezir, Bakırcılar, Oyuncakçılar, İstanbul ve Ömer Şâhin hanları, Bakırcılar Hamamı, Şâmî, Canbolat, Receb Paşa ve Açıkbaş evleri Osmanlı sanatının bütün özelliklerini taşıyan mimari örneklerdir. Yeniçeri Kışlası, devlet hastahanesi, lise ve sanat mektebi binaları, Ziraat Bankası ile belediye binaları da Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının Ortadoğu'ya açılan pencereleri durumundadır.

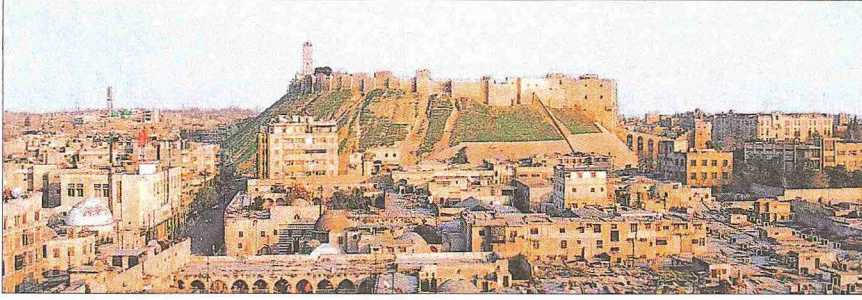
Eyyûbî ve Memlûk camileri, revaklı bir avlu ile enine dikdörtgen planlı, mihrap önü kubbe ile, diğer kısımları tonozla örtülü bir harimden oluşmaktadır. Osmanlı yapılarında, revaklı avlu ile birlikte özellikle vurgulanmış son cemaat yeri ve mekânın tamamını kapatan tek kubbe veya merkezî örtü sistemi dikkati çekmektedir.

Özellikle Memlûkler'in kare kaideli, sekizgen gövdeli minarelerine karşılık Osmanlılar'ın silindirik ve çokgen gövdeli zarif minareleri şehrin panoramik görüntüsüne Osmanlı şehri imajını vermektedir. Halep'teki medreselerin çoğu avlulu eyvanlı plan şemalarıyla Selçuklu üslûbunda bağımsız olarak şekillendirilmiştir. Osmanlı medreseleri külliye içinde genellikle başka yapılarla ortak bir avlunun etrafında yer almıştır. Şehir hanları ile saray, konak gibi sivil yapılara her dönemde dinî yapılar kadar önem verilmiştir. Anıtsal mimari boyutları ve zengin süslemeleriyle bu yapılar da Halep şehir dokusunu zenginleştiren öğeler arasında yer almaktadır. Halep mimarisinde genellikle yörede bulunan kaliteli kalker taşı kullanılmıştır. Anıtsal yapılarda cephe düzeni, taçkapı formu, avlu-eyvan ilişkisi ve örtü sistemleri açısından Selçuklu geleneğinin kesintisiz devam ettiği gözlenmektedir. Sivri kemer formlarıyla mukarnas dolgu süslemeler ve özellikle Memlûk döneminde her yapıda yer alan kabartmalı yazı kuşakları Halep mimarisini canlı tutan ana özelliklerdir. Süslemede mermer ve kalker taşı doğrudan işlendiği gibi mozaik tekniğinde kakma ve kaplama olarak da kullanılmıştır. Bilhassa avlu zeminleriyle mihrapların yer aldığı kible duvarları ve eyvan içlerinde çok renkli mermer süslemeciliği Dimaşk yapıları kadar Halep'te de yoğunluk kazanmıştır. Kale kapıları ile surlardaki ejder ve aslan kabartmaları çağdaşı bütün Türk şehir girişlerinde görülen ana motifler arasında yer almıştır. Avlusu veya avlu niteliğinde girişi bulunan bütün yapıların hemen hepsinde havuz-şadırvan gibi bir su mimarisi mevcuttur (ayrıca bk. HALEP).

Özellikle Selçuklu, Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde imar edilen Hama, depremlere ve diğer yıkımlara rağmen panoramik görünüşü ve ana dokusu ile Türk dönemi karakterini yitirmemiştir. Yığma bir tepe üzerine kurulan şehrin iç kalesin-

Halep
İçkalesi'nin
giriş kısmı

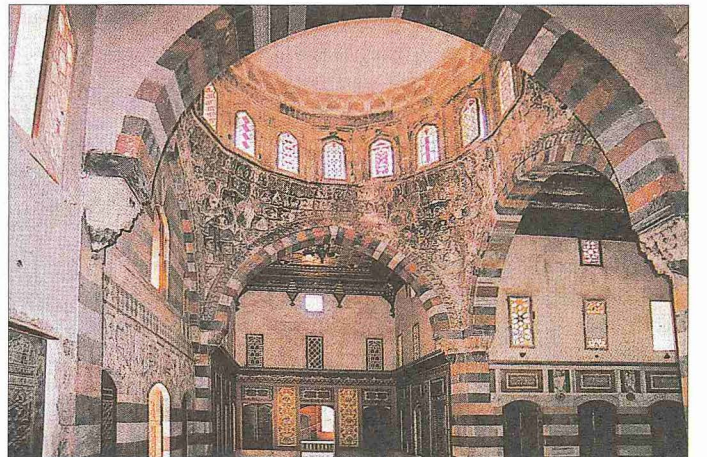

Halep'in İçkale mevkiinden bir görünüş

den günümüze hiçbir mimari örnek ulaşmamıştır. Surların kalan kısımlarıyla sur içindeki bazı yapılar son yıllarda ortadan kaldırılarak yerleri park ve mesire haline getirilmiştir. Ulucami gibi (bk. HAMA ULU-CAMİİ) Nüreddin Mahmud Zengî Külliyesi de şehrin önemli yapıları arasında yer alır. Cami, medrese, bîmâristan ve hamamdan oluşan külliye, 552-568 (1157-1172) yılları arasında Nüreddin Mahmud Zengî tarafından yaptırılmıştır. Âsi nehri kenarında kurulan külliye yapılarından yalnız cami kullanılır durumdadır. Ebû'l-Fidâ Camii ve Türbesi ünlü tarih bilgini ve devlet adamı Ebû'l-Fidâ'ya aittir ve kitâbesine göre 727'de (1327) yapılmıştır. Birkaç defa elden geçirilip onarılan ve son yıllarda batı kanadı ile avlusu yeniden düzenlenen cami günümüzde sağlam ve kullanılır durumdadır. Dikdörtgen planlı bir iç avlu ile önündeki harim bölümünden oluşmakta, kuzeybatı köşedeki minarenin önünde türbe yer almaktadır. Âsi nehri kıyısında bulunan Ubey's Camii'nin kitâbesinde 1046 (1636) yılında Mehmed Bey b. Mustafa Ubey's tarafından inşa edildiği yazılıysa da yapının planı ve mimari özellikleri Memlük dönemlerine işaret etmektedir. Etrafı başka yapılarla sarılmış, iç kısım da büyük ölçüde yenilenmiştir. Mermer mihrabı ve çinili süslemeleriyle meşhur Şeyh İbrâhîm Geylânî Camii (1078/1667), Uzunçarşı'daki Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Mescidi (1112/1700) ve Gümrük Hanı bunlar arasında sayılabilir. Ayakta kalan eserlerin bir bölümü de (Hükümet Konağı, Kına Hanı, Derviş Hamamı gibi) neredeyse yıkılmaya terk edilmiş durumdadır. Haseneyn Camii, Bahsâ Camii, Huzzî Mescidi, Şevvâf Evi, Kendirciler Çarşısı, Uzunçarşı tanınmış Türk kültür varlıkları arasında yer almaktadır. Hama'nın en büyük şehir içi hanı olan Gümrük Hanı sağlam biçimde günün-

müze ulaşmamıştır. Giriş cephesi dışındakalan kısımları yıkılarak yerine yeni bir okul yapılmıştır. Girişi Uzun (Kapalı) Çarşı içinde kalan Esad Paşa Hamamı zengin süslemeleriyle ünlüdür. Şam Valisi Esad Paşa, Hama'da 1165 (1752) yılında Kasrû'l-azm adıyla anılan muhteşem bir hükümet konağı yaptırmıştır. Yapı, bazı bölümlerindeki tahribata rağmen mimari ve süslemeleriyle özgün şeklini korumaktadır. Bina restore edilerek müze haline getirilmiştir. Osmanlı Hicaz Demiryolu şebekesinin (1901-1905) bir halkasını oluşturan Hama Tren İstasyonu da kısmen zamanımıza kadar gelebilmiştir. Hama mimarisinde görülen iki renkli taş işçiliği fazla abartılı olduğundan süslemeden çok yapıların arazi içinde gizlendiği hissini uyandırmaktadır. Öte yandan avlu döşemeleri, fışkıyeli havuz sistemleri, mihrap ve duvar kaplamalarında sıkça rastlanan renkli mermer süslemeleri Selçuklular'dan Osmanlı dönemi sonuna kadar kullanılmıştır. Dinî mimaride cami ve mescidlerin Osmanlı öncesinde genellikle enine dikdörtgen planlı, tek veya iki sahanlı bir harimden oluştuğu görülür. Bu yapılarda tonoz-

lar geniş kemerlerle desteklenmiş, kubbelere tromplarla geçiş sağlanmıştır. Ulu-cami ise ortada sekiz ayaklı örtü sistemiyle daha sonraki dönemlerde çok kubbeli camiler plan şeması grubunda hatırlanacaktır. Hama, Halep-Dimaşk kervan yolu üzerinde bulunduğundan birçok han inşa edilerek şehir bir ticaret merkezi haline getirilmiştir. Kale tipinde sağlam bir mimariyle şekillendirilen ticaret hanları bölgedeki diğer yapılar gibi şadırvanlı bir avlu etrafında sıralanan iki katlı, önleri revaklı odalardan oluşmaktadır. Bazılarında avlunun ortasında bir mescid yer almaktadır. Ayrıca bu hanların birleştiği kapalı çarşılar da özellikle Osmanlı döneminde şehrin sosyoekonomik yapısını diri tutan birer atar damar pozisyonunda olmuştur. Birçoğu Memlük döneminden günümüze kadar varlığını ve işlevini sürdüren su dolaplarıyla su kemerleri, özgün yapıları kadar şehir mimarisine ve panoramik görünümlerine yansıyan şekilleriyle Hama'nın sembolü durumundadırlar. Hama yakınındaki Selemiye kasabası sınırları içinde Şümeymis Kalesi ile kasaba merkezinde birkaç Osmanlı yapısı bulunmaktadır. Bir teppe üzerinde toprak yığılarak yükseltilmiş kale uzaklardan bir kartal yuvasına benzemektedir. Hisar niteliğindeki yapının yalnızca surlarından bazı bölümler günümüze ulaşmıştır. Selemiye'deki İsmâiliyye Cami ve Türbesi sağlam ve kullanılır, hamam ise metruk durumdadır. Konum ve mimarisıyla Suriye'deki en görkemli savunma tesislerinden biri olan Hama'daki Kal'atü'l-Hısn, Sultan Baybars'ın eseridir. Ancak Haçlı işgali ve Osmanlı dönemlerinde birtakım eklemeler yapılmıştır. İç kalesi, müstahkem burç ve kuleleri, sarayı, camisi, kilise, depo, dehliz ve koridorlarıyla pek çok kitâbe, arma ve damgayı üzerinde taşıyan muhteşem bir mimarlık âbidesidir. Aynı adla anılan aşağıdaki şehirde yine Bay-

Hama'da
Şam Valisi
Esad Paşa'nın
yaptırdığı
hükümet
konağının
içinden
bir görünüş

bars tarafından yaptırılan külliyyede cami, bîmâristan, türbe ve zâviye yer almaktadır. Yapıların çoğu yıkılmış durumdadır.

Humus'ta Memlûk Sultanı Baybars'ın yaptırdığı Hâlid b. Velîd Camii, II. Abdülhamid tarafından 1898 yılında yenilenmiş, 1973'te Suriye Vakıflar Bakanlığı'nca restore edilmiştir. Kemerleri iki renkli taşlarla çatılmış revaklı iç avluya açılan cami halen Batılılaşma dönemi Osmanlı mimari üslûbunu yansıtmaktadır. Dört ayak üzerine oturtulmuş merkezî örtü sistemine sahiptir. Kademeli yüksek sivri kemerlerle aydınlatma yöntemi gotik katedralleri hatırlatmaktadır. Zengin süslemeli mihrap ve minberi gibi harimdeki Hâlid b. Velîd Türbesi dikkati çeken unsurlardır. Ahşap türbe kapısı Memlûk döneminden kalmadır. Fezâil Camii (472/1079), Abdullah b. Mes'ûd Camii, Sirâc Camii ve Hamamı, Ebû Lübbâde Mescidi, Kasrû'z-Zehrâvî ve Beytüş-Şâmî Memlûk; İnâbe Mescidi, Pazarbaşı Camii (1153/1740), Delâtî Camii, Osmânî Hamamı, Paşa Hamamı, Tren İstasyonu Humus'ta ilk göze çarpan diğer Osmanlı eserleridir. Eyyûbî eseri ulucami daha sonraki dönemlerde büyük oranda yenilenmiştir. Humus'un kapalı çarşısı ve sokakları ile evleri tarihî doku içinde son şeklini Osmanlı zamanında almıştır.

Efâmiye Lazkiye yol kavşağında Âsi nehri kenarında yükselen kayalık üzerine kurulmuş hisar niteliğindeki Şeyzer Kalesi harabe haline gelmiştir. Hama-Cisrişugûr yolundaki Kal'atü'l-Madîk ise nisbeten sağlam durumdadır. Aynı yol güzergâhında Nebke'de Sinan Paşa Camii ve Hanı ile (988/1580) Osmanlı Sarayı, Madîk Kalesi Camii, Kızlarağası Mehmed Hanı, Lazkiye-Halep yolu üzerinde Eriha'da Kara Mehmed Mescidi, İdlîb'de Beşir Ağa Camii ve Mektebi ile Hama-Halep yolu üzerinde Hân-ı Şüyûh'taki Tekkiye Camii ve Zâviyesi Osmanlı mimarisinin temsilcileridir. Madîk'teki Osmanlı Camii enine dikdörtgen planlı, mihrap önü kubbeli, girişinde üç gözlü son cemaat yeri olan sağlam bir yapıya sahiptir. Kızlarağası Mehmed Ağa'nın 971'de (1563) yaptırdığı Osmanlı Hanı büyük ölçekli, tek katlı hol ve büyük odalardan oluşan bir plan şeması gösterir.

Akdeniz sahilinde bir liman şehri olan Lazkiye, Osmanlı döneminde gelişmiştir. Çarşı ve hanlarıyla diğer mimari eserlerde geç dönem Osmanlı üslûbu hâkimdir. Mağribî Camii (1244/1828) Lazkiye'nin cuma camilerinden biridir. Geniş bir avlunun önündeki cami düzgün kesme taşla örülmüş, güney cephesi geometrik süsleme

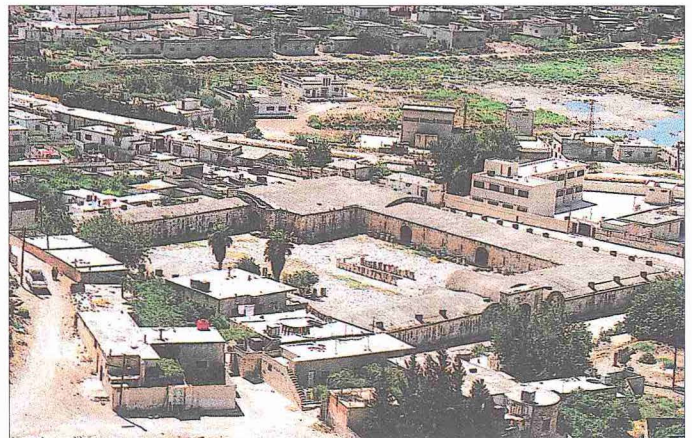
ve kuşatma kemerleriyle hareketlendirilmiştir. Kuzeyinde revaklı abdest mahalli ile hücreler, bitişiğinde türbe (1243/1827) yer almaktadır. Çok kubbeli yapılar grubunda büyük ölçekli bir plan şemasına sahip Cedîd Camii (1139/1727) Süleyman Paşa'nın eseridir. Ortada dört sütun ve kemerlere yaslanan altı kubbe ve iki tonozlu örtü sistemiyle Osmanlı merkezî plan şemasının Suriye'deki temsilcisi durumdadır. Avluda sekizgen bir şadırvan, caminin kuzey cephesinde bir mükebbire mevcuttur. Pazar Camii (1240/1825) ve Şeyh Zâhir Camii (1301/1884) daha mütevazî kalmaktadır. Lazkiye'deki cami minareleri çokgen veya silindirik gövdeleriyle Osmanlı tarzında yapılmıştır. Cebele ve Lazkiye'deki yapıların iç mekânlarında süslemeye yer verilmemiş, taş yapılar sıvanarak kireçle badana edilmiştir. Lazkiye'deki sivil mimari örnekleri Suriye'nin diğer şehirlerinden farklı bir görünüme sahiptir. Sahil şehri oluşu yanında Fransızlar'ın işgal yıllarında mimari dokuya müdahale etmeleri konutlarla ticaret merkezlerinin görünümlerini değiştirmiştir.

Tartus'ta İbrâhim Adî Türbesi kare planlı, üzeri dilimli kubbe örtülü, küçük ölçekte bir Osmanlı makam türbesidir. Osmanlı Hamamı büyük oranda yenilenmiştir. Lazkiye'ye 35 km. uzaklıkta Behlûliye'deki Selâhaddin Kalesi, Suriye'deki en büyük ve görkemli Eyyûbî eseri olup, bölgeye hâkim yüksek dağ silsilesi üzerine kurulmuştur. Hama-Lazkiye yolu üzerinde Masyâf Kalesi, Kadmûs Kalesi, sahilde Bânîyâs'taki Merkab Kalesi hisar türünde askerî amaçla yapılmış müstahkem savunma tesisleridir. Cebele'de Sultan İbrâhim (İbrâhim Edhem) Külliyesi (1345-1350) Memlûk eseridir; ancak Osmanlılar ve Suriye Devleti tarafından yenilenmiştir. Cami zâviye, imaret, türbe ve idare binalarından oluşan

büyük programlı, komplike bir yapıdır. Caminin orta bölümü kubbe ile, mihraba paralel öndeki sahan tonozla örtülüdür. Güneydoğu köşesi İbrâhim b. Edhem için türbe olarak düzenlenmiştir. Cebele'deki Hamevî ve Mansûrî camileri de Memlûk eseridir.

Güney Suriye'de Antikçağ'ın ünlü şehirlerinden Busrâ'da İslâm dönemi eserlerinin buradaki kalıntıların üzerine kurulduğu ve mimari elemanların büyük oranda devşirilip kullanıldığı dikkati çeker. Yapıların duvar örgüsünde bazalt cinsi taş tercih edilmiş, mekânlar kemer ve konsollara yaslanan düz levha şeklindeki taş dizilerinden oluşan bir tür çatı ile örtülmüştür. Fâtîma (Fâtîmî) Camii X. yüzyıl sonunda yapılmış, minaresindeki kitâbeye göre 605 (1208) tarihinde Eyyûbîler tarafından genişletilmiştir. Dört köşe minaresi ve bazalt taşıyla örülmüş sağlam mimarisiyle günümüze kadar gelmiştir. Busrâ'nın en büyük camisi olan Ömerî Camii (Câmiu'l-Arûs) antik eserler üzerine devşirme malzemelerle Emevî döneminde (102/720-21) yapılmıştır. Kare gövdeli yüksek bir minarenin bitiştigi revaklı iç avlu ile önde kıbleye paralel iki sahanlı bir harimden oluşmaktadır. Cami 506'da (1112) büyük ölçüde yenilenmiştir. Busrâ'da Hz. Muhammed'in konakladığı yerde ona hürmeten yapılan ve Mebrekunnâka denilen, birbirine bitişik iki küçük mescitle Gümüştegin Medresesi'nin (531/1136) kültür ve mimarlık tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Dört eyvanlı avlulu Selçuklu medreselerinin ilk örneklerinden olan yapıda devşirme antik malzemelerle yöresel bazalt taşı kullanılmış, üst örtüde yine konsol ve kemerlere yaslanan, düz levhalardan oluşan bindirme taş sistemi uygulanmıştır. Mescidlerdeki istidide yivli mihraplarla medresenin kapı ve ikiz pencereleri Bus-

Madîk'te
Kızlarağası
Mehmed
Ağa'nın
yaptırdığı
Osmanlı
Hanı

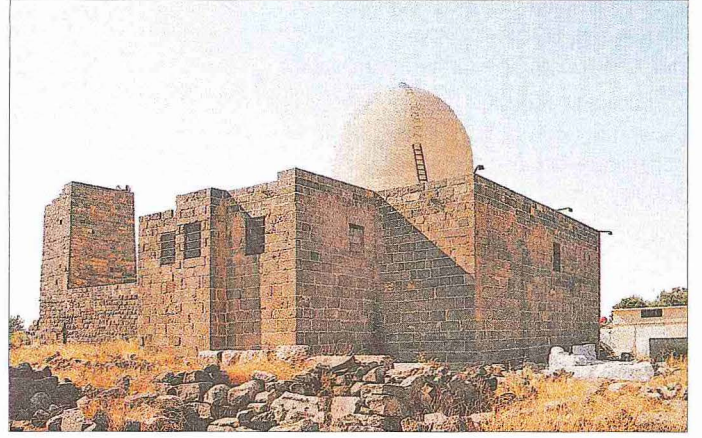

râ yapılarının tamamında etkili olan antik mimari geleneğin izlerini taşımaktadır. Aynı mimari üslûpla tasarlanan 528 (1134) tarihli Hızır Camii Gümüştegin'in eseridir. Yâkût Camii, Ebû'l-Fidâ Medresesi ve Mencek Hamamı Eyyûbî, Osmanlı (Ebû'l-Gurra) Mescidi ise (1321/1903) Osmanlı döneminden kalmadır. Busrâ yapılarındaki bütün minareler kare planlı, dört köşe kalın gövdeleri, içte spiral merdivenleri, üstte ikiz pencere şeklinde dört yöne açılan müezzinlikleriyle aynı özelliği taşır. Romalılar'ın yaptığı Birketül'l-hâc denilen büyük ölçekli su sarnıcı daha sonra birkaç defa onarılmış ve günümüze kadar kullanılmıştır.

el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın (1260-1277) tamir ettirdiği Erîhâ Ulucamii dar bir avlu önünde enine dikdörtgen planlı iki sahanlı şeması, mihrap önü kubbe, diğer kısımları çapraz tonoz örtülü taş mimarisi ve kare gövdeli minaresiyle tipik bir Türk eseridir. Erîhâ'daki Kara Mehmed Mescidi ise daha küçük ölçekte ele alınmıştır. İdlîb Ulucamii (Câmi-i Kebîr) çok kubbeli Osmanlı camileri grubunda tasarlanmış bir mimariye sahiptir. Beşir Bey (Ağa) Camii, Suriye'deki geleneksel Osmanlı cami plan şeması ve mimarisini yansıtır. İkisinin de minaresi sekizgen gövdelidir. Halep yakınlarında Bâb'daki el-Câmiu'l-Kebîr büyük programlı bir Selçuklu (XII. yüzyıl) eseridir ve Memlûkler döneminde (744/1343) esaslı bir şekilde yenilenmiştir. Harim kible duvarına paralel iki sahn halinde üzerleri onar kubbe ile örtülüdür. Revaklı avlunun ortasındaki şadırvan Osmanlı döneminde eklenmiştir. Aynı plan şemasına sahip, ancak mimarisi daha arkaik duran Buzâa Ulucamii'ni (494/1101) örten kubbe elips biçimindedir.

Menbic yakınındaki Necm Kalesi IX. yüzyılda kurulmuş, üzerindeki yapıların çoğu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî zamanında (1186-1216) ilâve edilmiştir. Hisar türünde, yolları kontrol etmek amacıyla yapılan askerî tesislerden biridir. Şam-Der'â yolu üzerindeki Müzeyrib Kalesi, Yavuz Sultan Selim tarafından inşa ettirilmiştir. Kale meskûn mahal arasında kalmış olup harabe halindedir. II. Abdülhamid'in 1901-1905 yıllarında yaptırdığı Hicaz Demiryolu hattının büyük bir bölümü Suriye topraklarından geçmektedir. Tren istasyonları bulunduğu mahallerin ihtiyacına göre birçok yapı ile birlikte tasarlanmıştır. Tip proje çerçevesinde inşa edilen istasyonlarda idare binası, yolcu bekleme salonları ve misafirhaneler, lojmanlar, tuvalet ve su depoları, hangar ve eşya depoları yer almaktadır. Hicaz Demiryolu hattı terkedilince mima-

Gümüştegin
Medresesi –
Busrâ /
Suriye

ri eserlerin çoğu harabe haline gelmiştir. Der'â, Hırbetül'l-Gazâle, İzra' ve Mehacce tren istasyonları Der'â-Şam arasındaki Hicaz Demiryolu hattına ait önemli örneklerdir. Der'â'daki Sûku'l-atîk de tren istasyonu ile birlikte yaptırılmış bir ticaret merkezidir.

Suriye'deki hanlar menzîl hanları ve şehir içi hanları olmak üzere iki grupta toplanabilir. Menzîl hanları büyük ölçekte tutulmuş mimari yapılarıdır. Yol güzergâhlarında olduklarından kale tipinde inşa edilmiş, mekân çözümlemesinin yanında yolcuların güvenliği ön planda tutulmuştur. Köşe kuleleriyle anıtsal taçkapılar cephe-lerden taşan mimari öğelerdir. Günümüzde çoğu askerî amaçla kullanılan hanların iç mekânı avluya açılan eyvanlarla oda ve hollerden oluşmaktadır. Avluların ortasında iklim ve coğrafi konuma göre birer havuz veya kuyu yer almaktadır. Sivri kemerlere oturan tonoz örtülü mekânların üzeri parepet duvarlarıyla çevrilerek teras katı oluşturulmuştur. İklim sıcak olduğundan yolcular bu teraslarda misafir edilmekteydi. Şam-Hama yolu üzerindeki Arus Hanı ile Dennûn Hanı yeni restore edilen menzîl hanlarıdır. Şam-Humus yolunun Bağdat'a ayrılan kavşağında yer alan Ayaş Hanı (690/1291) yanı başındaki kubbeli su hazinesiyle bir menzîl hanıdır (bk. AYAŞ HANI). Yine Şam-Humus yolu üzerinde Kutayfe'deki Sinan Paşa Külliyesi han, hamam, mescid, imaret ve zâviyeden oluşan bir menzîl külliyesidir. Küçük ölçekteki kare planlı mescidin harimi kubbe ile örtülmüştür. Girişinde Osmanlı mimarisine özgü beş gözlü son cemaat yeri mevcuttur. Mihrap ve minberi taştan yapılmış, iç mekân ki-reçle sıvanmıştır. Sekizgen gövdeli minarenin şerefesi ahşap siperlikle kapatılmıştır. Klasik şemada tasarlanan hamam terkedilmiş olup külliye'nin asıl yapısı olan han ise askerî tesis olarak kullanılmaktadır.

Şam-Palmira (Tadmür) yolu üzerindeki Tûrâb Hanı, Menkûre Hanı ve Nâsiriye yakınındaki Utne Hanı harabe halinde günümüze ulaşabilmiştir. Hama-Halep karayolu üzerinde Hân-ı Şü'yûh denilen büyük bir menzîl külliyesi bulunmaktadır. Zamanla çevresinde bir kasaba oluşan külliye'nin bir avlu etrafına dizilmiş cami, tekke, zâviye, hamam, köşk, konak ve bedesteni mevcuttur. II. Abdülhamid zamanında 1907'de bazı eklerle tamirâtı yapılan külliye'nin çoğu kısımları yıkılmış vaziyettedir. Yine Hama-Halep yolu üzerinde bulunan Maarretünnu'mân'daki Murad Paşa Hanı (XVII. yüzyıl) büyük ölçekte tasarlanmıştır. Farklı boyutlarda eyvan, oda ve hollerden oluşan hanın revaklı avlusunun ortasına mescid-tekke yerleştirilmiştir. Hana bitişik olan ikinci bölümde imaret, fırın, hamam gibi yapılar yer almaktadır. Günümüzde çevreden derlenen döşeme mozaikleriyle mimari elemanların sergilendiği müze durumundadır. Maarretünnu'mân'da ayrıca Selçuklu dönemi eseri ulucami (XII. yüzyıl), Nebî Yûşâ Mescidi ve Makam Türbesi (604/1207), Şâfiî (Ebû'l-Fevâris) Medresesi, Esad Paşa Hanı (1166/1753), Maarre Kalesi gibi anıtsal özellikte yapılar bulunmaktadır. Sebil Hanı ve Camii aynı yol güzergâhındaki diğer önemli Türk mimari eserleridir.

Ca'ber Kalesi kısmen Tabya Barajı suları altında kalmış, yakınındaki Süleyman Şah Türbesi 1974'te kuzeybatıdaki daha yüksek bir alana taşınmıştır. Kalenin konumu ile müstahkem surları ve savunma tesisleri, Fırat nehri kıyısındaki ulaşım ağını koruyacak nitelikte askerî bir mimarlık âbidesidir. İçindeki yapıların çoğu yıkılmış, yalnızca Kale Camii'nin minaresi ayakta kalmıştır. Mezarların taşınması ile üzerine yapılan yeni Süleyman Şah Türbesi modern bir mimari tasarımla şekillendirilmiştir. İçinde üç sanduka bulunan türbe bir

bölük Türk askeri tarafından beklenmek-
tedir (bk. CA'BER KALESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

J. L. Burckhard, *Travels in Syria and the Holy Land*, London 1822, I-II; G. Charmes, *Voyage en Syrie*, Paris 1891; *Hicaz Demiryolu Lâyihası*, İstanbul 1324, s. 20-21; M. van Berchem, *Matériaux pour un corpus inscriptionum Araicarum II: Syrie du sud*, Kahire 1922; J. Sauvaget, *Les monuments historiques de Damas*, Beyrouth 1932; a.mlf., "Citadelle de Damas", *Syria*, XI, Paris 1930, s. 60-90, 216-241; a.mlf., "Inventaire des monuments musulmans de la ville d'Alep", *REI*, V (1931), s. 59-114; a.mlf. – M. Ecochard, *Les monuments ayyubides de Damas*, Paris 1938-50, I-III; M. Ecochard – C. Coeur, *Les bains de Damas*, Beyrouth 1943; Hikmet Turhan Dağloğlu, *Haleb'in En Eski Tarihi*, Gaziantep 1937; H. Laoust, *Les gouverneurs de Damas sous les mamelouks et les premiers ottomans*, Damas 1952; E. Herzfeld, *Inscriptions et monuments d'Alep*, Le Caire 1954-55, I-II; a.mlf., "Damascus: Studies in Architecture", *AI*, IX (1942), s. 1-53; X (1943), s. 13-70; XI-XII (1946), s. 1-71; XIII-XIV (1948), s. 118-138; Müeyyed el-Kilânî, *Muḥâfazatü Hamâ*, Dimaşk 1964; S. A. Mougdad, *Bosra*, Damas 1974; Khaled Moaz – S. Ory, *Inscriptions arabes de Damas*, Damas 1977; S. Ory – D. Sordel, "Une inscription 'abbaside de Syrie du nord", *BEO*, XVIII (1964), s. 221-240; M. Meinecke, "Die Osmaniche Architektur des 16th Jahrhunderts in Damascus", *Fifth International Congress of Turkish Art* (ed. G. Fehér), Budapest 1978, s. 575-597; a.mlf., *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien*, Glückstadt 1992, I-II; J. P. Pascual, *Damas à la fin du XVI siècle: d'après trois actes de waqf ottomans*, Damas 1983, I; Th. Grandin, *La savonnerie traditionnelle à Alep*, Damas 1986; Muhammed el-Mekkî, *Târîḥu Ḥıms*, Dimaşk 1987; M. Râgıb et-Tabbâh, *I'lâmü'n-nübelâ' bi-târîḥi Ḥalebi's-şehbâ'*, Halep 1988, I-VIII; Necvâ Osman, *el-Hendesetü'l-inşâ'iyye fi mesâcidi Haleb*, Halep 1413/1992; R. Burns, *Monuments of Syria*, London 1992; Bahaeddin Kök, *Nureddin Mahmud Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992; Abdullah Manaz, *Suriye'nin Başkentî Şam'da Türk Dönemi Eserleri*, Ankara 1992; Münzir el-Hâylık – Faysal Şeyhânî, *Ḥıms: Dûretü müdüni's-Şam*, Humus 1995; Abdülkâdir er-Reyhâvî, *el-'İmâretü'l-'Arabîyyetü'l-'İslâmîyye ḥaşâ'işühâ ve âşâruhâ fi Süriyye*, Dimaşk 1999; Abdüsselâm Uluçam, "Halep'te Türk Kültür Varlığı", *Anadolu'da Doğdu: 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan* (haz. Taner Korkut), İstanbul 2004, s. 777-790; a.mlf., "Suriye'de Türk Kültür Varlığı Araştırmaları II- Hama", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sakarya 2005, s. 443-458; E. von Mulinen, "Das Gröb Abu'l-Fidâ's in Hama", *ZDMG*, LXII (1908), s. 657-660; N. Eliséeff, "Les monuments de Nûr ad-Dîn", *BEO*, XIII (1951), s. 5-43; J. Sordel-Thomine, "Deux décrets mamelouks de Marqab", *a.e.*, XIV (1954), s. 61-64; Semavi Eyice, "İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler", *TD*, IX/13 (1958), s. 81-110; Selîm Âdil Abdülhak, "Medînetü Ḥıms ve âşâruhâ", *el-Havliyyâtü'l-eserîyyetü'l-'Arabîyyetü'l-'Sûriyye*, X, Damas 1960, s. 5-37; F. Mausion, "Note sur les bains de Damas", *BEO*, XVII (1962), s. 121-132; K. Touier, "Céramiques mameloukes à Damas", *a.e.*, XXVI (1973), s. 209-218; Âdil Necm Abbû, "el-Medrese fi'l-'İmâretü'l-

Eyyûbiyye fi Süriyâ", *el-Havliyyâtü'l-eserîyyetü'l-'Arabîyyetü'l-'Sûriyye*, XXIV (1974), s. 75-101; Kâmil Şahâde, "et-Tûrab ve maḥamâtü'z-zîyâre fi Ḥamâ", *a.e.*, XXV (1975), s. 159-195; J.-C. David, "Alep, dégradation et tentatives actuelles de readaptation des structures urbaines traditionnelles", *BEO*, XXVIII (1975), s. 19-48; Y. Sauvân, "Une liste de fondations pieuses (waqfiyya) au temps de Selim II", *a.e.*, XXVIII (1975), s. 231-258; A. Raymond, "Les grands waqfs et l'organisation de l'espace urbain à l'époque ottomane (XVI-XVII. siècles)", *a.e.*, XXXI (1979), s. 113-128; T. Allen, "Some Pre-Mamluk Portions of the Courtyard Façades of the Great Mosque Aleppo", *a.e.*, XXXV (1983), s. 7-12; Mehmet İpsirli, "A Preliminary Study of the Public Waqfs of Hama and Homs in the XVI. Century", *Studies on Turkish-Arab Relations*, I, İstanbul 1986, s. 119-147; T. Miura, "The Sâlihiyya Quarter in the Suburbs of Damascus: Its Formation, Structure and Transformation in the Ayyubid and Mamluk Arab", *BEO*, XLVII (1995), s. 129-182; B. Marino, "Les territoires des villes dans la Syrie ottomane (XVI-XVIII. siècle)", *a.e.*, LII (2000), s. 263-278.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

SURİYE SELÇUKLULARI

(bk. SELÇUKLULAR [Suriye]).

SURNÂME

(سورنامه)

Divan edebiyatında
padişah çocuklarının
doğum, sünnet ve düğün törenlerini
anlatan eserlerin genel adı.

Sözlükte "düğün, ziyafet, şenlik" anlamına gelen Farsça sûr kelimesiyle "mek-tup, yazılı belge" mânasındaki nâmenin birleşmesinden oluşmuştur. Osmanlı döneminde padişah çocuklarının doğum ve sünnet törenleriyle padişah kızlarının düğün törenlerini anlatan manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık yazılan eserler genel olarak bu adı taşır. Surnâmelerin bilinen ilk örnekleri, III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in 990'da (1582) yapılan sünnet töreni için Âlî Mustafa Efendi'nin ve İntizâmî'nin yazdığı eserlerdir. Son surnâme ise Nâfi'in Sultan Abdülmecid'in kızları Cemile Sultan ile Münire Sultan'ın 1858'deki düğünlerini anlatan *Sûrnâme-i Selâtin*'dir. Bu törenler vesilesiyle sûriyye adıyla kaside şeklinde yazılan şiirlerle tarih manzumeleri de bu tür içinde değerlendirilmektedir. Surnâmeler sadece sarayın düzenlediği törenleri konu edinirken sûriyyelerle bu merasimlerin yılını belirleyen tarih manzumelerinde hem sarayın hem bu çevrenin dışında kalan kişilerin düzenlediği törenler anlatılmaktadır. Sû-

riyyelerin en tanınmışları arasında Hayâlî Bey'in ve Cevrî'nin düğün, Yahyâ Bey'in, Figânî'nin, Nevî'nin ve Râzî'nin sünnet törenlerini anlattığı şiirleri sayılabilir. Surnâmeler genellikle bu adı taşımakla birlikte Âlî Mustafa Efendi'nin *Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr'u* ile Rifât'ın *Gülşen-i Hurremî'si* gibi farklı adlarla anılan eserler de yazılmıştır. Surnâmelerin konusunu şehzadelerin sünnet törenleri için yapılan sûr-ı hıtân, padişah kızlarının nişan ve evlenmeleri vesilesiyle düzenlenen sûr-ı ci-haz ile padişah çocuklarının doğumu dolayısıyla tertiplenen velâdet-i hümayun şenlikleri oluşturur.

Manzum surnâmelerde söz sanatlarına riayet yanında vezin ve kafiye getirdiği sınırlamalar dolayısıyla olaylara daha az yer verilmekte, mensur surnâmelerde ise törenler esnasında cereyan eden hadiseler günü gününe anlatılmaktadır. Mensur surnâmeler bu özelliklerinden ötürü tarih metinleriyle benzerlik gösterse de anlatımda tekdüzelikten kurtulmak için zaman zaman araya şiir serpiştirilmesi, yargılayıcı bir amaç taşımaması, durumun olduğu gibi aktarılıp yoruma gidilmemesi, okuyucudineleyici kitlesine ve türün gerektirdiği çerçeveye uyulması gibi özellikleriyle tarih metinlerinden ayrılmaktadır. Mensur surnâmeler kaleme alındıkları dönemin anlatım özelliklerine uygun biçimde süslü ya da sade bir dille yazılabilmektedir. Surnâme yazarları eserlerini göze girme, mevkî ve makam elde etme arzusunun yanı sıra padişahın veya sur eminin emriyle de kaleme alabilmektedir. Hatta bazı eserlerden yazarın düğüne bizzat katılmadığı anlaşılmaktadır.

Anlatım biçimleri ve önem verilen noktalar farklılık gösterse de surnâmelere düğün öncesi yapılan hazırlıklarla başlanır. Ferman çıkarılması, sur emini tayini, sûr-ı hümayunun başlama gününün ve yerinin belirlenmesi, davetli listesinin hazırlanması, davetiyelerin gönderilmesi, törene katılanların adları ve kimlikleri, evliliklerde nikâh kıyılması, yemek hazırlıkları, nahil (nakıl, nağıl) ve gösteri hazırlıkları, hediyeler ve bunların kimler tarafından verildiği, ziyafet düzeni, yiyecekler ve içecekler, kulanılan eşya ve elbiselerin listesi, düğün için yapılan harcamalar, nişan, çeyiz, gelin ve sünnet alayının anlatımı, törenlerin önemli unsuru olan esnaf alayının geçişi, mesleklerin uygun hüneler sergilemeleri, cambazların, zorbazların, hokkabazların gösterileri, at yarışları, cirit oyunları, mûsiki fasılları, rakkas ve çengilerin gös-